

VATTENVÄSEN I MANSGESTALT.

Följande frågor avse det - där det klarast framträder i folktron - helt eller övervägande i gestalt av en man tänkta övernaturliga väsen, som tros ha sitt tillhåll i sjöar, åar, bäckar, forsar o.d. och som vanligen benämnes näcken men eljest har olika namn i olika delar av landet, t.ex. sjönäcken, strömnäcken, ånäcken, näckgubben, näcktomten, strömkarlen, strömgubben, strömkatten, Ström-Jan, forskarlen, forsgubben, bäckamannen, bäckgubben, ågubben, kvarnkarlen, kvarngubben, älven, havsmannen, gölamannen, dammgubben, sjörået.

Det gäller för upptecknaren att vid besvarandet av dessa frågor inhämta upplysningar av de allra äldsta, i orten infödda personerna. Den gamla tron och de gamla föreställningarna ha nämligen varit ut-satta för påverkan av en modern, allmän uppfattning beträffande ifrågavarande väsen, vilken medelst tidskrifter, skolböcker eller på andra vägar vunnit spridning ute i landet. Det åligger därför upptecknaren att i möjligaste mån söka undvika dylikt, vanligen ganska lättåtkomligt material och i stället försöka nå och med ledning av frågelistan utforska den gamla, i orten av ålder gängse traditionen.

Hur benämndes det vattenväsen - som i denna frågelista kallas näcken - i Eder ort? Trodde man, att det fanns flera olika väsen av detta slag, så att man ansåg näcken vara ett annat väsen än forskarlen eller dylikt? Redogör i så fall för skillnaden dem emellan, olikhet ifråga om deras vistelseort o.s.v.!

Var höll näcken till (i sjön, ån, bäcken, forsen, havet, i brunnen eller källan, i nordrinnande vatten, under en bro, i en kvarn o.s.v.)?

Beskriv näckens utseende! Säg han ut som en ung man eller som en gubbe? Var han naken, eller hur var han klädd? Hände det att han visade sig i häst-, hund-, ko-, fisk- eller annan djurgestalt? (Om vattenväsen i djurgestalt se frågelista M 134.) Kunde han uppträda i olika skepnad vid olika tillfällen? Angiv vilken gestalt han vanligen ansågs ha. Om någon uppges ha sett honom, så återgiv berättelsen härom!

Ansågs näcken råda över det vattendrag, vari han uppehöll sig, över väder och vind, över fisk och fiske, över sjöfågel eller annat. Finnes någon berättelse om att näcken vållat storm, otur med fiske e.d.?

Förekom det, att man gav näcken något för att få god vind, tur med fiske, jakt e.d.? Vad gav man åt näcken? Vad kallades detta förfarande (att offra)? Hur tillgick det? - Om gåvor till näcken jämför även nedan.

Har man kunnat skrämja bort näcken från den plats, där man velat fiska? Hur gick det till?

Trodde man, att näcken kunde vålla förlisning eller drunkning, att han tog de drunknade, att han tog levande människor och djur e.d.? Har man hört, att näcken brukade locka eller lura folk ned i vattnet?

Troddes det, att näcken kunde orsaka sjukdom hos de badande?

Hade man någon benämning på dylik sjukdom (näckbett, älvabläkster)?

Hade man för sed att binda (döva, tjudra) näcken, då man skulle bada? Hur gick det till (kasta en sten i vattnet, sätta stål i stranden)? Kunde man mana honom i land? Sade eller ropade man något ("Ho, hej, haggla", "Näck, näck, nålatjuv.." o.s.v.)? Brukade man lösa näcken, då man slutat bada? Vågade man icke bada efter mörkrets inbrott?

Vidtog man vid något tillfälle andra skyddsåtgärder mot näcken (t.ex. med kors, stål eller annat liknande)?

Berättades det, att näcken försökt inleda kärleksförbindelse med människor?

Har man hört talas om att näcken tagit tjänst hos människor eller tvingats utföra arbete åt dem? Har han erhållit någon lön? Hur har han sluppit fri igen? Återgiv sägnerna härom!

Har det uppgivits, att näcken narrat folk att gå vilse eller att han hjälpt någon hem i mörkret?

Har man trott, att näcken uppehöll sig i kvarnen och hjälpte mjölnaren eller gjorde ofog?

Har det berättats, att han ställt till ofog åt folk, att han ridit hästarna eller korna o.s.v.?

Finnas i Eder trakt ortnamn, vari ordet näck eller ortsmålets ord härför ingår (Näckjärn, Näcksjön o.s.v.)?

Känner man till ordet näckbrunn (=gyttjehål) eller andra ord av liknande art?

Finnes i ortens mål sedan gammalt ordet näck i växtnamn (näckros, näckblad, näckblomma, näcklilja, näcktuppa)?

Trodde man, att näcken kunde spela? Vad slags instrument spelade han? Kunde han sjunga? Var och när kunde man få höra honom?

Uppgavs det, att näcken kunde lära bort sin spelkonst? Hur gick det till att lära sig spela av honom? Skulle det ske en viss kväll, tre dylika kvällar i rad? Borde man därvid ge näcken något (ett djur av visst slag, en fårbog, hästkött, blod)? Vad kallades ett dylikt förfarande (att offra)? Måste man, för att få lära sig spela, spänna bälte med näcken? Hur skulle det gå till? Förlorade man sin själs salighet, om man lärde sig spela av näcken? Har det hänt, att näcken lärt någon att blott stämma instrumentet?

Berättades det om personer, som lärt sig spela av näcken, om spelmän som icke kunnat sluta spela, förrän fiolsträngarna skurits av. Har man trott, att en sådan spelmans fiol kunnat spela av sig själv? Har man hört talas om tillfällena, då alla närvarande jämte bord och stolar dansat, om att folk måst dansa sig till döds eller att de dansande försvunnit ned i jorden eller sjön? Vem har spelat vid dylika tillfällena?

Vad slags musik brukade näcken spela? Blott dansmusik (polsskor) eller även andra låtar?

Berättade man om melodier, som lärts av näcken och som spelmannen fick spela endast tre gånger i livet eller som icke fingo spelas längre än till en viss repris? Vad kallades ett sådant musikstycke, som man lärt sig spela av näcken (näckpolska, strömkarlspolska, Skams

polka, älvadansen)? Hur många repriser har en dylik låt? Om någon sådan melodi är känd, så uppteckna den om möjligt!

Har man hört sägnen om att näcken hotades med att aldrig kunna bli salig men att så ett under inträffade, som gav honom nytt hopp om salighet?

Har man berättat, att näcken av någon anledning slagit sönder sin fiol men sedan åter lagat den?

Känner man till uttrycket "Två näckar kan inte samsas i samma sjö" eller liknande?

Avsåg ordet näck något annat än här åsyftade vattenväsen, t.ex. ett väsen som uppehöll sig vid gården, i skogarna? Är det liktydigt med den onde? Var näcken huvudsakligen ett väsen, som man skrämde barn med? Giv exempel på ordets användning i uttryck, nyttjade i detta syfte!

Förekommer ordet näck i vissa svordomsartade uttryck, såsom "Å näcken heller!", "Det var näcken!" (=Det var fan!), "full i näck" (=full i fan) eller liknande, t.ex. "Ocken näck!" (=En sådan elak person!)?

Om man i orten har annat, än som här efterfrågas, att berätta om näcken, så uppteckna det.

Om något, som efterfrågas i denna lista, i orten berättas om annat än ifrågavarande vattenväsen, så angiv tydligt detta!

Uppgiv vilken ort (socken och by) som avsetts vid frågornas besvarande. Uppgiv namn, födelseår och födelseort (socken och by) för de personer som lämnat uppgifterna!

1. Berättas det om någon företeelse på djuret. Så berättas om en häst som gick upp på ett berg och blev av som en pil bort mot sjön. Där försvann häst och ryttarinna. Det var näcken. Gårdens namn, Sälsta. förklaras därav. - Där gåsdammen nu är, skall slottet ursprungligen ha legat, menar stamfolk på godeat.

2. Säger om har egendomens gränser bestämdes? Säger om gränstvister? Ex.: Anne Brahe, Egare till Sälsta, inringade åt sig ett område, vidande på ett åker. Åkeren till Sälsta gård låg i delo med sina rågrävar och skulle på en fösta. Åkeren var hennes jord hon stod på. Men gick där utan ett sveke. I sina skor hade hon lagt jord av de omtvistade åkererna.

3. Berättas man om att gården skall förhärjav av eldsvåda ett visst antal gånger eller vilar någon annorbestämmelse eller spådom över gården eller vissa byggningar (om bestämmelse för slakter se nedan)? Ex.: På gården Åskatörps ågor finns en inhägnad kulle. Under digerdåden begrovs där en jungfru levande som offer. Härvid sades: "Om råfet trampar på denna kulle, skall gården brinna och Ågeren hänga." Så skedde ock på 1800-talet. Gården brann, och Ågeren blev hängande mellan kvarnstenen.

En dalkulla på härarbete på Oby spår, att gården skall brinna